

SON DÖNEM KONYA CAMİLERİNDE BİÇİMSEL ARAYIŞIN ANALİZİ*

Prof. Dr. Dicle AYDIN**

Yrd. Doç. Dr. Süheyla BÜYÜKŞAHİN SIRAMKAYA ***

Öz

Biçime dayalı olarak Mimar Sinan'ın 16 yy da en yüksek seviyeye ulaştırdığı tek ve yarım kubbeli kare planlı cami örnekleri 20. yy'da tekrar/benzer olarak ülkemizde inşa edilmeye devam etmiştir. Ancak bir döneme iz bırakmış muhteşem cami örneklerine öykünülerek tekrarlarının yapılmasına ve bu tutumun bir zorunluluk olarak algılanmasına mimarlık ortamında karşı çıkmaktadır. Bu çalışmada, bu tarz uygulamalardan farklı olarak bir mimari arayışı olduğu düşünülen cami örnekleri Konya kent merkezi özelinde örneklenmiş, iyi-kötü/olumlu-olumsuz olarak değerlendirilmeden mekânsal ve biçimsel okumaları yapılmıştır. Cephe ve üst örtü niteliği açısından farklı olduğu düşünülen camilerin iç mekân bezemesi ve plan kurgusu yönünden klasik camilerden izler taşıdığı, farklı ve yalın yorumların biçimsel arayışlara rağmen az sayıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cami mimarisi, Konya camileri, biçim, düzen.

The Morphological Analysis of the Last Period of Konya Mosque

Abstract

The samples of one and half domed mosques with square plan, which were brought to the highest level depending on morphology in 16th century by Mimar Sinan, continued to be built in our country as repetition/like in 20th century. However in architecture environment it is argued against doing the repetition of magnificent mosque examples, which left their traces to one period, by emulating to them and perceiving this attitude as an obligation. In this study, the examples of mosques which are thought to have an architectural search different from these types of applications in Konya City center are exemplified and their spatial and morphological readings are done without good-bad/positive-negative evaluations. As a result, it can be said that the mosques with different façade and top cover quality have traces of classical mosques from the point of plan and interior space decoration and the plain interpretations are few despite of morphological searches.

Keywords: Mosque architecture, Konya mosques, morphology, order.

*Bu çalışma 18-20 Kasım 2016 tarihlerinde Giresun Üniversitesi tarafından düzenlenen Cami Mimarisinde Yeni Arayışlar Uluslararası Sempozyumunda, "Cami Mimarisinde Yeni Arayışlar, Son Dönem Konya Camilerinin Analizi" başlığıyla sunulmuş, yayınlanmamıştır. Çalışma genişletilmiş içerik ile yeniden hazırlanmıştır.

** NEÜ, Müh. Mim. Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, dicleaydin@konya.edu.tr (Sorumlu yazar)

*** Selçuk Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, sbsiramkaya@gmail.com

1. Giriş

İslâm dünyasının ibadet mekânlarından olan camiler, Müslümanların cemaat olarak bir araya geldikleri, namaz ibadetini gerçekleştirdikleri bina tiplerinden biridir. Cami kelimesi “bir araya getirme, yığma, toplama”, “topluluk, kalabalık, yığın” anlamına gelen “cem” kelimesinden türemiştir. Arapça’da “secde edilen yer” anlamına gelen “mescit” kelimesi namaz ibadetinin yapıldığı mekânı tanımlamaktadır. Mescit, sücud (secde) kökünden türetilmiş olarak ibadetin bireyselliğine vurgu yapmakta ve mekânsızlaşmayı öne çıkarmaktadır. Cami ise saf tutma ve toplu olarak namaz kılma eylemine dayalı olarak bir mekânı var etmektedir. Bireysel bir ibadetin cemaatle yapılması ile değerinin artması, insanın manevi yolculuğunda mekânın aracı olması, camileri mekân olarak farklı kılmaktadır. Uhrevi olma, huşu ve feyiz gibi kavramlar bireylerin iç dünyasında olan soyut içerikler olsa da mekânın bu duyguları güçlendiren etkisi de birçok camide deneyimlenebilmektedir. Camilerin/mescitlerin mimari anlamda namaz kılınan alana ek olarak günümüzdeki bilindik bileşenleri; şadırvan, minare, minber gibi mekâna ve gereksinime dayalı olarak zamanla oluşmuş unsurlardır.

Mimari ürünün oluşmasında farklı toplumların kültürel, coğrafi, ekonomik, siyasi vb. unsurları etkili olmuş, her yerleşimde toplumların kendi karakterini yansıtan ve kimlik oluşturan mimari biçimler ortaya çıkmıştır. Dini mimaride de gereksinimlerin ve inanış kültürünün sonucunda farklı tipolojiler ve simgesel öğeler, dönemin inşa şartları ve ekonomik yapısı ile şekillenerek farklılık göstermiştir. Önceleri gereksinim üzerine ortaya çıkan unsurlar (minber, minare gibi) zamanla ibadet mekânının simgesel unsuruna dönüşmüş, farklı coğrafyalarda yapı kültürünün ve kültürleşmenin de etkisiyle farklı biçimsel nitelikler kazanmıştır. Cami mimarisinin Türkiye deki gelişimi incelendiğinde ise Mimar Sinan’ın 16. yy da en yüksek seviyeye ulaştırdığı tek ve yarım kubbeli kare planlı cami örneklerinin bir tipoloji oluşturduğu, tekrarlarının/benzerlerinin öykünülerek yaygın bir şekilde yapılageldiği görülmüştür. Bu durum mimarlık alanında son yıllarda tartışmalara neden olmuştur.

Bu çalışmada öykünülerek tekrar edilen uygulamalardan farklı olarak ilk bakışta mimari açıdan bir arayışı olduğu düşünülen cami örnekleri, Konya kent merkezinden örneklenmiş, iyi-kötü/olumlu-olumsuz değerlendirilmesine girilmeden mekânsal ve biçimsel okumaları yapılmıştır. Seçilen camiler plan, cephe, mekân organizasyonu, mimari unsurların niteliği bakımından teknik çizimler ve görsellerle desteklenerek analiz edilmiştir. Plan kurgusundaki farklılıklar, bina kabuğunun biçimlenmesi, iç - dış mekânsal etki, cephedeki arayışlar-doluluk ve boşluklar, iç mekânda detaylar (mihrab, minber), minarenin biçimlenmesi, şadırvan - cami ilişkisi, dış mekân düzenlemesi gibi mimari unsurların özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Çalışma, Konya kent merkezinde cami mimarisine farklı yorum getiren mimari örneklerin

paylaşılması ve sonraki uygulamalar için fikir vermesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Müslümanlıkta İbadet Mekânlarının Gelişimi

Modern bağlamda daha anlamlı bir cami mimarisini geliştirebilmek için caminin birincil kavramlarının ve ebedi amacının tanımlanması gerekmektedir. Bu tanımlamayı, İslâm dininin temel kaynaklarını yorumlayarak yapmak mümkündür. Kur'an-ı Kerim ve hadisler olan bu kaynaklar, yalnızca caminin doğuşuyla ilgili tarihi bilgi içermekle kalmaz ayrıca Müslümanların bireysel ve toplumsal yaşamlarının cami ile ilişkili olan yönlerinin ve ritüellerinin derin anlamlarını da ortaya koyar (Rasdi, 2014). Cami mimarisinin ortaya çıkışında önemli olan namaz ibadetinin, İslâm dinindeki yeri ve değeri, zihinsel ve inanca yönelik olarak önemlidir. Allah'a yaklaşmanın en önemli yolu, O'na yükselmenin basamağı ve bu bakımdan en önemli ibadetin namaz olduğu "*Beni hatırlamak/anmak için namaz kıl*" (Taha 20/14) ayetinde belirtilmektedir. Bu özelliğinden dolayı namaz İslâm'da diğer bütün ibadetlerin özü ve özeti sayılmıştır. Nitekim Hz. Muhammed^(SAV) de bir hadisinde "*Namaz dinin direğidir*" buyurmuş, secdeyi de kulun Allah'a en yakın olduğu hal olarak nitelendirmiştir (Karaman ve ark. 1998). "*Sana vahiy edilen kitabı oku ve namaz kıl; çünkü namaz çirkin ve kötü işlerden alıkoyar*" (Ankebut 29/45) ayetinde ve birçok hadiste de öneminden bahsedilen namaz ibadeti için gerekli bedensel hazırlıklar sonrasında temiz bir yer, yönlenme ve niyet önemli ve gerekli olsa da ibadetin gerçekleştirildiği mekân, ibadetin manevi havasını, içsel yolculuğu, feyzi derinleştiren uhrevi ortamı oluşturmada aracı bir rol üstlenebilmektedir. Bununla birlikte Kuran-ı Kerim'de ya da hadislerde camilere ilişkin belirli bir tipolojiden ve biçimlenmeden bahsedilmemiştir. İslâm'ın temel prensip ve düsturları arasında ibadet yeri ile ilgili özel biçimsel emir, talimat, hatta ima bulunmadığı görülmektedir. Bu yüzden, bugün cami ile adeta özdeşleştirilmiş bulunan biçimsel ve tektonik özellikler dini değil kültürel ürünlerdir (Cebeci, 2012; Çelik, 2013).

Namaz kılmak için yapılan ilk mescit Medine yakınlarındaki Kuba'da inşa edilmiştir. Efendimiz'in ^(SAV) Hz. Ebubekir ^(RA) ile birlikte gerçekleştirdiği hicret yolunda Medine'ye varmadan önce son durağı Kûba olmuştur (Uğurluel, 2015). Hicret sırasında Peygamber Efendimiz Kûba mescidi için ilk düzenlemeleri yaptıktan ve tamamlama işini Kuba halkına bıraktıktan sonra Medine'ye geçmiştir. Medine'de mescit olmadığından beş vakit namaz nerede bulunulursa orada kılınmış, koyun ağıllarında bile namaz eda edilmiştir. Tahir'ül Mevlevi'nin (Olgun) "*Müslümanlıkta İbadet Tarihi*" (1963) adlı eserinde Medine de inşa edilen ilk mescit yani Mescid-i Nebevi hakkında bilgilere ulaşılrken, cami mimarisinin bugünkü bileşenlerinin de gereksinimler doğrultusunda nasıl ortaya çıktığı sorusunun cevapları da bulunmuş olmaktadır. Efendimiz'in evinin yakınında bulunan ve hurma kurutulan bir alanın satın alınarak cemaatle namaz kılınacak bir mescide dönüştürülmesi, zemini toprak olan bu alanın

yağmur sonrası çamur olması sebebiyle Hz. Ömer tarafından zemine hasır serilmesi, hava karardığında hurma yaprakları ve dalları yakılarak ya da ay ve yıldızların ışığıyla aydınlatılan mescidin sonradan Şam'dan getirilen kandillerle aydınlatılması, ilk mescidin nasıl kullanıldığına ve zamanla nasıl değiştiğine dair bilgileri sunmaktadır (Olgun, 1963).

Müslümanların sayısının artması Peygamber Efendimizin^(SAV) cemaat tarafından görülmesinde zorluklar oluşturması sebebiyle Mescidi Nebevi de üç basamaklı bir düzenek (minberin) oluşturularak çözüm üretilmiştir. Namaz vakitlerinin Müslümanlara duyurulması, Abdullah B. Zeyd-il Ensari'nin gördüğü rüya üzere yüksek bir yerden ezanın okunmasıyla başlamıştır.¹ Ezanların mahalli tilaveti olan minare ilk defa hicri 58 (miladi 678) tarihinde ve Muaviye tarafından Mısır Valisi bulunan Mesleme B. Muhalled-il Ensari zamanında Amr B. el As Camiine ilaveten inşa edilmiştir (Tahir'ül Mevlevi Olgun, 1963). Mescid-i Nebevi'de yönlenmeyi göstermek üzere konulan taş ve bu taşa paralel olarak hurma ağaçlarından namaz sırasında, İslâm ibadetine uygun olarak saf düzenine göre enine dikdörtgen bir gölgelik inşa edilmiştir.² Yönlenmeyi destekleyen bu biçimsel tutum Emevilerin inşa ettiği ilk anıtsal camide mihrap nişine dönüşmüştür (Salimi, 2013).

Günümüz cami mimarisinin vazgeçilmez unsurlarından olan minber ve yüksek bir yerden ezan okunması, Müslüman sayısının artması ile gereksinim sonucunda ortaya çıkmıştır. Çam (1996), mezhep anlayışlarının cami mimarisini etkilediğini Emevi ve Abbasi dönemlerine tarihlendirerek belirtmiştir. X. yy

¹ Tahir'ül Mevlevi (Olgun)'nin "Müslümanlıkta İbadet Tarihi" (1963) adlı eserinde; "Mescid-i şerifin binası hitam bulmuş, namaz vakitleri Müslümanlarca öğrenilerek cemaatle muntazaman namaz kılınmaya başlanmış ise de eshabdan iş, güç sahibi olanların bazen erken gelip beklemesi ve işinden gücünden uzun müddet ayrılması yahud daha vakit var zannı ile gecikenlerin yetişememesi gibi mahsurlar izale edilmemişti....Bunun için bir çözüm aranırken Hz. Ömer "halkı namaza çağırarak için neden bir adam göndermiyorsunuz deyince Peygamber Efendimiz^(SAV) "Ya Bilal kalk, namaz için nida et" emrini verdi. Namaz vakitleri olunca Hazreti Bilal "es salat es salat" yahut "essalat-u cami a (cemaatle namaza)" diye nida ederdi. Fakat bu da maksada kâfi gelmedi. Çünkü yapılan ilan şehir dahiline maksur kalıyor, haricden işitilemiyordu" şeklinde namaz vakitlerinin ilanına ilişkin süreç aktarılmıştır. Rüya bunlardan sonra gerçekleşmiştir. s: 60-61

² İslâmiyetin ilk yıllarında müslümanların namaz kılarken yöneldikleri ilk mekân Kudüs yâni Beytül-Makdis idi. Peygamber Efendimiz tevhid akâdesinin âbidesi olan, yeryüzünün ilk mâbedi ve cediti Hz. İbrâhim'in kiblesi olan Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kılmayı kalben arzu ve temenni ediyordu. Yahudilerin de, "Muhammed ve Ashabı, biz gösterinceye kadar kiblelerinin neresi olduğunu bile bilmiyorlardı." diyerek sinsice dedikoduda bulunmaları onları rahatsız ettiğinden, bu arzuları daha da kuvvetleniyordu. Bu sebeple, Resûl-i Ekrem Efendimiz, tahvil-i kible için vahyin gelmesini bekliyor, Cebrâil'i (a.s.) gözetliyor ve Kâbe'yi temenni ederek duâ ediyordu. Medine'ye hicretin 17. ayında, kiblenin Mescid-i Haram'a doğru çevrildiğini bildiren âyet-i kerime nâzil oldu. Bu vahiy geldiği sırada Resûlullah Efendimiz, Müslümanlara mescidde (Beni Seleme Mescidi-Mescid-i Kibleteyn (İki Kibleli Mescid)) öğle namazını kıldırıyordu. Namazın ilk iki rekâtı kılınmış, sıra son iki rekâta gelmişti. Peygamber Efendimiz, ağır ağır yönünü değiştirdi ve mübârek yüzünü Kâbe'ye doğru çevirdi. Müslümanlar da Efendimizle birlikte o tarafa döndüler (Kaynak: web iletisi 1: <https://sorularlaİslâmiyet.com/kiblenin-mescid-i-aksadan-mescid-i-harama-cevrilmesi-nerede-ve-nasil-olmudur>).

ortalarına kadar bir şehirde yalnızca bir tek camide cuma namazının kılınabileceği hakkındaki Şafi fikhî anlayışı sebebiyle camiler şehirdeki bütün cemaati alacak ölçüde büyük yapılmıştır. Mesela Samarra Ulu Camii (ölçüleri 156x240m) ve Kurtuba Ulu Camii (ölçüleri 178x125 m) binlerce hatta on binlerce insanın Cuma namazlarını kıldığı büyük ölçekli camilerdir. X. yy ortalarından itibaren Hanefilerin “bir şehirde birden fazla camide Cuma namazı kılınabileceğine” dair görüşlerinin yaygınlaşmasıyla camilerin sayısı artmaya ve bunun sonucu olarak da boyutları küçülmeye başlamıştır. Hanefi mezhebi sayesinde yaygınlık kazanan bu anlayış cami mimarisinde çeşitliliğe ve yeni arayışlara imkân vermiştir (Çam, 1996). Düz toprak dam olan büyük ölçekli camilerin boyutlarının küçülmesi üst örtüdeki arayışları da değiştirmiş, yönelmenin anlamını güçlendiren kubbe daha farklı boyutlarda ve biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Kubbe, Özel’e (2012) göre mihrabın mimari anlamlarını kuvvetlendiren, zamanla da ondan bağımsızlaşarak mekân kurucu elaman haline dönüşen bir mimari öğedir. Kubbe, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Mimar Sinan Camileri ile doruğa ulaşmıştır. Mimar Sinan önemli bir örtü elemanı olarak kubbeyi ele almış, alt mekân ve kubbe örtüsünü geliştirerek, tek kubbe altında mekân birliğini sağlamayı, mimarlık idealinin finali olarak görmüştür (Saatçi, 2012). Kuban (2012) kubbe ve minare elemanlarına vurgu yaparak, bu unsurların İslâm mimarisine sonradan getirildiğini belirtmiştir. Biçime dayalı abidevi olma kaygısı üzerinden Cansever’in görüşlerini aktaran Sözeri (2012) Batı kültürünün etkisiyle Osmanlı ve İslâm eserlerini etkisine alan “abidevilik” fikrine İslâm inancında farklı bir bakış açısı yaratıldığını vurgulamıştır. İslâmî düşünce, ürünün büyüklüğü değil hakikatin büyüklüğü üzerinden abideviliği tanımlamaktadır (Sözeri, 2012).

Kültürel bir pratik olan mimarlık üzerinden günümüz cami mimarisi kimlik ve nitelik açısından değerlendirildiğinde farklı biçimsel yorumlar arandığı, öykünülerek beğenilenin tekrarlarının yapıldığı ve bu tutumun bir zorunluluk olarak algılandığı söylenebilmektedir. Tasarım ürünü olan bu örnekler üzerine tartışmalar hemen her dönemde mimarlık alanının konusu olmuş, tasarımların nitelikleri, zaman, mekân, beğeni kavramlarıyla ele alınmıştır. Ökten (2012) mimarlık eylemini, medeniyet tasavvurunun mekâna yansımaları, dış dünyada bulunan malzeme ile üç boyutlu hale getirilmesi olarak tanımlamıştır. Hiyerarşik bir yapıya sahip olan medeniyet tasavvuru ise toplumsal olarak uzlaşmış genel değerleri kapsamaktadır. Değerler sistemi insan varlığının zihinsel ve inanca ait bölgelerinde yer almaktadır. Dolayısıyla mimari ürünün biçimlendirilmesinin ardında Ökten’e göre bir değer veya değerler manzumesi bulunmaktadır. “Bir başka ifade tarzıyla mimari, medeniyet tasavvurunun mekâna yansımaları, dış dünyada bulunan malzeme ile üç boyutlu hale getirilmesidir”. Ökten (2012) mimari uygulama açısından tasarımcının benimsediği üslup kavramının, uygulanarak görülür hale gelen ve diğer alanlarla birlikte toplumsal bir gelişimin içinden geldiğini vurgulamış, üslûbun oluşmasında da yeni bir medeniyet tasavvuru ya da yorumu olduğunu belirtmiştir. Böyle bir durum söz

konusu değilse, ortaya çıkan yeni gereksinimleri karşılamak için; i. tekrar, ii. taklit yolu benimsenmiştir. Tekrarda medeniyet tasavvurundan geçmiş döneme ait özgün bir uygulama alınarak daha sonraki bir zaman diliminde ve farklı toplumsal şartlarda yeniden hayata geçirilmiştir. Taklitte ise yabancı ve farklı bir toplumun özgün bir uygulaması alınarak başka bir toplum içinde hayata geçirilmektedir. Burada ürünün kökü yabancı bir medeniyet tasavvuruna aittir (Ökten, 2012).

Cami mimarisi uygulamalarına üslûp penceresinden bakıldığında Anadolu'nun birçok kentindeki örneklerin Osmanlı Cami mimarisi üsluplarının tekrarı olduğu ya da benzetme çabasıyla tasarlandığı görülmektedir. Bununla birlikte farklı biçimsel yorumların tasarımcılar tarafından arandığı uygulamaların varlığı da bilinmektedir.

3. Konya'da Cami Mimarisi

Selçuklu başkenti Konya'da özellikle Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinden bugüne ulaşan ve halen kullanılan camiler bulunmaktadır. İlçelerde bulunan tarihi camiler dışında Konya kent merkezinde bulunan en önemli camiler; 1221 yılında ibadete açılan Alaeddin Camii, Osmanlı dönemi camilerinden Şerafettin Camii, 1201 yılında yaptırılan İplikçi Camii, 16.yy'ın ikinci yarısında inşa edilen Selimiye Camii, 17. yy. Osmanlı dönemine ait olan Kapu Camii ve 17.yy'ın ikinci yarısında yaptırılan Aziziye Camii'dir.

Alaeddin Camii, Konya'nın en büyük ve en eski camii olup, Anadolu Selçukluları döneminde Alaeddin Tepesi üzerinde inşa edilmiştir (Tapur, 2009). Doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan caminin kuzey cephesinde geniş bir avlusu bulunmaktadır. Camiye doğu yönündeki cümle kapısından girilmekte, caminin küfe planlı olarak tanımlanan bu bölümünde Bizans ve daha önceki klasik devirlere ait sütunlar bulunmaktadır. Alaeddin Keykubat tarafından tamamlanan ikinci kısmın planı ise mihrap önü kubbesi ve yanlarındaki sahnlarından oluşmuştur. Bugün var olan minaresi Osmanlı dönemine aittir ve tek şerefelidir (Anonim, 2010).

Şerafettin Camii'nin ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir bilgi yoktur ancak vakfiyesi 1637 tarihlidir. Yapının plan şeması merkezi kubbesi tek yönde yarım kubbe ile genişletilen grup içinde yer alır. Cami son cemaat yeri altı gök mermer sütun üzerinde yedi kubbeli revaklıdır. Mihrabı geniş bir yarım kubbeyle dışarıya taşırılan caminin minaresi tek şerefelidir (Anonim, 2010).

Dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan İplikçi Camii, 1201 yılında Tebrizli Ebü'l-Fazl Abdülcebbar tarafından yaptırılmış, 1332 yılında Somuncu Ebubekir tarafından genişletilmiş, bugünkü plan şemasına Turgutoğlu Ebü'l-Fazl Ahmet Bey tarafından yaptırılan yenilemeyle 1945'te ulaşılmıştır (Karpuz, 1998). Enine dikdörtgen plan şemasında mihrap duvarına paralel 3 sahn bulunmaktadır. Mihrap önündeki sahn beşik tonozla, diğer sahnlar çapraz tonozla

örtülmüştür. Yapının daha sonraki dönemlerde yapılan onarım ve tamirlerde orijinal planının bozulduğu gözlenmektedir. Caminin bugünkü iki şerefeli minaresi ise yenidir (Anonim, 2010).

Selimiye Camii 1558-1567 yılları arasında Sultan II. Selim'in şehzadeligi zamanında tamamlanmıştır. Klasik Osmanlı döneminin Konya'daki en güzel eserlerinden olan camii, merkezi kubbesi tek yönden yarım kubbe ile genişletilmiş plan tipolojisine sahiptir. Ana kubbenin sağında ve solunda üçer kubbe bulunmaktadır. Kuzeyinde altı sütunla taşınan 7 kubbeli son cemaat mekânı ve mermer kemerli cümle kapısı yer almaktadır. Girişin sağında ve solunda birer şerefeli iki minare bulunmaktadır (Anonim, 2010).

Kapı Camii, Osmanlı Camileri arasındaki en büyük camidir. Camii adını Konya kalesinin girişlerinden birinin yanında kurulmuş olmasından almıştır. 1650 yılından Mevlevi dergâhı postnişinlerinden Pir Hüseyin Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Kâgir, tuğla örgülü ve kubbesi olduğu sanılan bu ilk yapı bilinmeyen bir nedenle yıkılmıştır. Cami bugünkü kare planlı biçimsel kurgusuna Postnişin Mahmut Sadrettin tarafından 1868 yılında inşa edildiğinde ulaşmıştır. Caminin kuzeyinde on basamaklı merdivenle çıkılan son cemaat yeri bulunur (Anonim, 2010). Kesme taşlardan inşa edilen caminin üzeri dıştan çatı içten büyüklü küçüklü 8 kubbe ile örtülüdür. Caminin minaresi tek şerefelidir (Tapur, 2009).

Osmanlı döneminde 1671-1676 yılların arasında inşa edilen ve Şeyh Ahmet Tarafından yaptırılan Aziziye Camii bir yangın geçirmiş, 1867 yılından yeniden yapılmıştır. Son dönem Osmanlı eserlerinden olan camii Avrupa barok mimarisinin izlerini taşımaktadır. Caminin kare planlı harimi sekizgen kasnak üzerine oturtulan tek kubbe ile örtülmüştür. Üç küçük kubbeli son cemaat yerine sahip olan caminin tek şerefeli iki minaresi bulunmakta ve dönemin sanat akımına dayalı olarak Oryantalist etkiler taşımaktadır (Anonim, 2010).

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi camileri dışında 1911 yılında dönemin Konya Valisi Arifi Paşa tarafından yaptırılan Amber Reis Camii dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Camide ahşap direkler, harimi üç sahına bölmektedir. Minaresi düzgün kesme taştan tek şerefeli olarak inşa edilmiştir (Anonim, 2010).

Selçuklulardan Cumhuriyete kadar cami mimarisi, döneminin izlerini taşımıştır. Sonrasında mahalle ölçeğinde dernekler aracılığıyla yaptırılan birçok camide maddi olanaklara göre çatılı, önceki uygulamaların tekrarı ya da benzeri niteliğinde kubbeli uygulamaların sayısı artmıştır. Son dönemde yapılan Konya'da ki büyük camilerden Selçuk Üniversitesi Alaaddin Keykubat Kampüsü Camii, yeni Otogar Camii, Hacıveyszade Camii, Osmanlı cami mimarisine öykünen kubbeli, iki ve üç şerefeli iki ya da dört minareli camilerdir (Fot. 1).

SÜ Alaeddin Keykubat
Kampüsü Camii.
<http://www.panoramio.com/photo/26248693>

Yeni Otogar Camii.
<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=87263&start=20>

Haciveyiszade Camii.
<http://www.panoramio.com/photo/9030747>

Fot. 1. Konya'da Osmanlı Cami Mimarisine öykünümlere yapılan büyük ölçekli camiler.

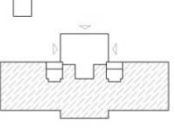
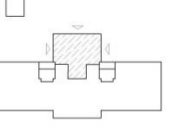
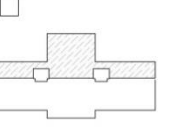

4. Konya'da Cami Mimarisinde Yeni Arayışlar

Konya'da son yıllarda inşa edilen camiler içinde geçmişten gelen camii üslubunun ilk bakışta tekrarı ya da benzeri olarak tanımlanmayan, modern ve yenilikçi arayışların kısmen de olsa görüldüğü sınırlı sayıdaki örnek arasından bu çalışmada ele alınacak olan camiler Selçuklu İlçesinde bulunan Büyük Hizmet Kent Camii, Alemdar Sultan Camii, Toki 2016 Başbakanlık Camii, 15 Temmuz Şehitler Camii, Meram İlçesinde bulunan Sekine Hatun Camii ve Karatay İlçesindeki Süleymaniye Camii ve Çelebi Camiidir.

Sekine Hatun Camii

Cami 2015 yılında yapılmıştır. T şeklinde bir geometriye sahip olan camii mihraba dik yönde simetrik bir plan şemasına sahiptir. Dikdörtgen ana mekâna eklenen kareye yakın mekân giriş holü son cemaat mahalli niteliğini taşımaktadır. Ana mekânda yer alan iki merdiven hanımlar mahfiline erişimi sağlamaktadır. Ana binadan kopuk cami önünde ve batıda konumlanan, tek şerefeli minare, camii yüksekliği ile orantılı bir şekilde düşünülmüştür. Minarenin simetrik olan diğer yönünde şadırvan bulunmaktadır. Camii Meram İlçe Belediyesi binasının komşuluğunda olması sebebiyle bir meydana açılmaktadır. Cephe yönünden analiz edildiğinde, üç modülden oluşmuş gibi algılanmaktadır. Modüler etki şeffaflık, düşük döşeme ve yüzeyden geri çekilme ile sağlanmıştır. Düz olan üst örtüde oluşturulan kare boşluklar ana mekâna ışık sağlamaktadır. Dikdörtgen plan şeması camide yönelmeyi kendiliğinden sağlamakta, uzun saf tutmayı desteklemektedir. Alaeddin ve İplikçi Camii plan kurgusunun izlerini taşıyan camii modern bir çizgiye sahiptir. Benimsenen üslup iç mekân unsurlarına da yansımış, yalın mihrap ve minber mihrap duvarında yerini almıştır. İç mekânda yüzeyler yalın geometrik desenli malzemelerle kaplanmıştır (Tablo 1).

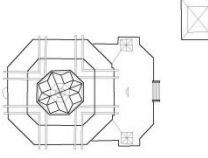
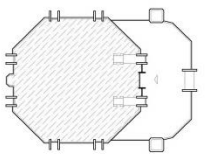
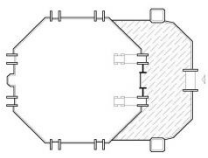
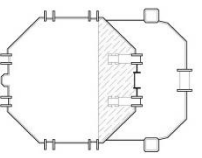
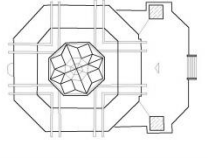
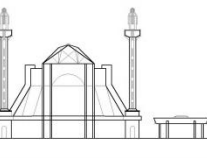

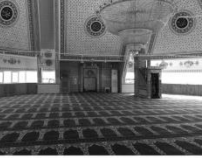
Tablo.1. Sekine Hatun Camii analizler.

SEKİNE HATUN CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ		DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN
			

Hizmet Kent Camii

2005 yılında projelendirilen camii biçimsel olarak sekizgen plan şemasına sahip olan ana ibadet mekânına eklenen son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Son cemaat mahalli ana mekânın biçimsel olarak uzantısı olarak eklenmiştir. Camii mihraba dik yönde simetrik bir plan şemasına sahiptir. Ana mekânda yer alan dairesel merdiven hanımlar mahfiline erişimi sağlamaktadır. Son cemaat mahallinin doğu ve batı yönünde tek şerefeli iki minare yer almaktadır. Ana mekânın strüktürünü oluşturan çift sekiz kolon üst örtüye doğru eğimli bir şekilde yükselmekte, merkezi bir noktada kasnak oluşturarak kubbesel etki oluşturan üst örtü ile son bulmaktadır. Ana taşıyıcıların cephede fark edilir şekilde düzenlenmesi cephede hareketi sağlamıştır. Üst örtüye kademeli geçiş ve çokgen geniş yüzeylerde kemerli pencere yüzeyleri caminin her yönünde tekrar etmiştir. Mihrap nişi ve minber yönelmeyi destekler biçimde yer almıştır. Tek bir ana mekân ve ona eklenen son cemaat mahalli niteliği ile erken dönem Osmanlı Camilerinin plan kurgusuna benzemektedir. Plan düzlemindeki bu benzerlik çokgen yüzeylerle farklılaştırılmış, cephe karakterinde ve üst örtüde benimsenen anlayış çağdaş bir yorum olarak farklı bulunmuştur. Cami iç mekânında strüktür okunmaktadır. İç mekânda yüzeylerdeki süslemeler ve korkuluklardaki detaylar bina kurgusundaki modern anlayışı yansıtmamaktadır (Tablo 2).

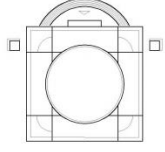
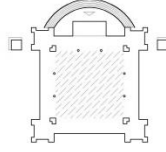
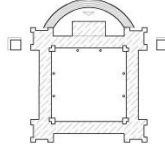
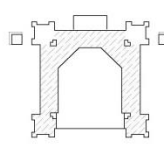
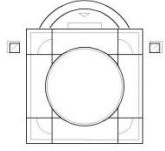
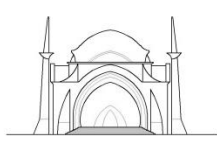

Tablo.2. Hizmet Kent Camii analizler.

HİZMET KENT CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ		DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN
			

Alemdar Sultan Camii

2013 yılında projelendirilen kare planlı camide karenin köşeleri de kare formunda genişletilmiş, üst örtüde bütünleştirilerek kare form yeniden elde edilmiştir. Son cemaat mahallinin iki köşesinde yer alan merdivenler vasıtasıyla hanımlar mahfiline ulaşılmaktadır. Caminin üç şerefeli iki minaresi son cemaat mahallinin doğusunda ve batısında ana kütlede bağımsız konumlandırılmıştır. Kütle olarak cami yapısının küçük bir modeli olan şadırvan caminin doğusundadır. Ana mekân, dört L kolon üzerinde taşınan bir kubbe ile örtülmüştür. İç mekânda kubbeye bağlanan kemerler cepheye ve kütleye sivri kemer olarak yansıtılmıştır. Cami kuzey güney aksında simetrik planlanmıştır. Camiye ışık alan pencere yüzeyleri sivri kemer ve ana pencere boşluğunun bir kesiti biçiminde oluşturulmuştur. Üç şerefeli minarede her şerife da farklı biçim benimsenmiştir. En üstteki şerife minare ana gövdesi ile kısmen bütünleşmiştir. Mimari projesinde tek şerefeli, biçimsel ve yükseklik olarak ana kütle ile uyumlu olan minareler uygulamada farklılaştırılmıştır. Cami iç mekânında, minber, mihrap, duvar yüzeylerindeki süslemeler ve hanımlar mahfili korkuluklarında klasik bir etki hâkim olmuştur (Tablo 3).

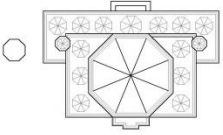
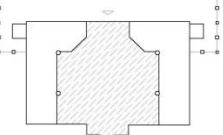
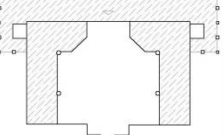
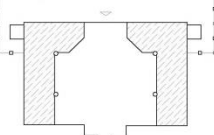
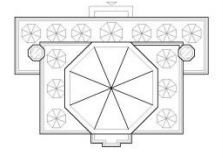

Tablo.3. Alemdar Sultan Camii analizler.

ALEMDAR SULTAN CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ		DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN
			

Toki 2016 Başbakanlık Camii

Projesi 2005 yılında hazırlanan camii dikdörtgen plan şemasına sahip olan ana ibadet mekânını çevreleyen son cemaat mahallinden oluşmaktadır. Ana bina ile bitişik doğu ve batı yönünde konumlandırılan iki şerefeli iki minarenin arka tarafında sonradan inşa edilmiş yangın merdiveni niteliğinde olan merdivenler ile hanımlar mahfiline ulaşılmaktadır. Ana binanın üst örtüsünün biçimsel oluşumuna uygun şekilde sekizgen bir plan şemasına sahip olan şadırvan, yapının batısında yer almaktadır. Ana ibadet mekânı sekizgen bir kasnak üzerine yerleştirilen prizmatik külah şeklinde örtülmüştür. Özellikle giriş ve mihrap duvar cephesindeki yaygın etkiyi azaltmak adına düşey etkiyi arttırmak amacıyla silmeli pencereler dikey olarak kullanılmıştır. Caminin genel biçimlenmesinde Osmanlı kubbeli camileri kurgusu benimsenmiş, kubbe yerine külah formu seçilmiştir. Üst örtüde seçilen bu biçim, iç mekândan sadece ana mekânda hissedilir. Külah kullanılan üst örtüde, ana mekân dışında diğerlerinde iç mekândan algılanan düz döşemedir. Üst örtüde yüzey bitişlerinde silmeler kullanılmıştır. Sade ve süslemesiz yalın bir iç mekâna sahiptir (Tablo 4).

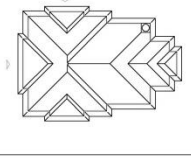
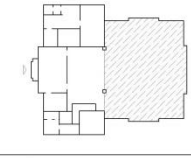
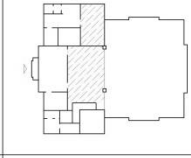
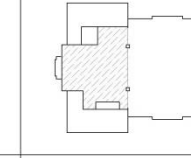
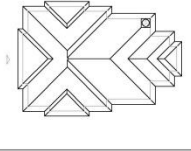
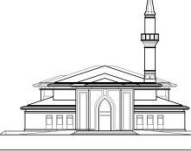

Tablo. 4. Toki 2016 Başbakanlık Camii analizler.

TOKİ CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MINARE CAMİ İLİŞKİSİ		DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN
			

15 Temmuz Şehitler Camii

Mimari uygulama projesinin hazırlanmakta olduğu cami kareye yakın ana ibadet mekânına sahiptir. Ana mekâna giriş holü (ayakkabılık) ve son cemaat mekânından ulaşılmaktadır. Bu ön mekânların doğu ve batı yönünde kadın ve erkekler için ıslak hacimler (lavabo, tuvalet ve abdest alma mekânları) bulunmaktadır. Cami ile bütünleşik çözümlenen ıslak hacimlerin komşuluğunda hanımlar mahfiline çıkan merdivenler yer almaktadır. Islak hacimlerin doğu ve batı yönde cami kütesine bitişik olması boyutların büyümesine neden olmuştur. Son cemaat mahallinin köşesinde yer alan tek şerefeli minare, kırma çatı olan üst örtüden yükselmektedir. Kırma çatı iç mekândan hissedilmemekte, düz döşeme ile ana mekân örtülmektedir. Cephe de ana giriş sivri kemerli yüzey içinde geometrik desenli kaplama ile zenginleştirilmiştir. Düşey pencerelerde lokmalı demir parmaklıklar önerilmiştir. Cephe tarihsel biçimlenmelere gönderme yapılırken iç mekânda daha yalın ve gösterişsiz bir düzenleme tercih edilmiştir (Tablo 5).

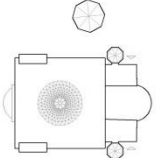
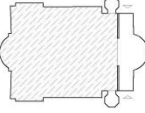
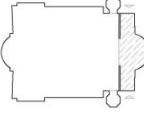
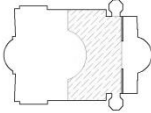
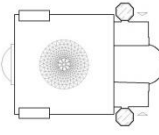
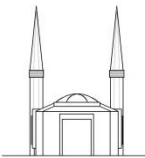

Tablo. 5. 15 Temmuz Şehitler Camii analizler.

15 TEMMUZ ŞEHİTLER CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ	DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN	
			

Büsan Süleymaniye Camii

2013 yılında projelendirilen ve biçimsel olarak kare plan şemasına sahip olan cami mihraba dik yönde simetrik bir plana sahiptir. Giriş holünde yer alan dairesel merdiven ile hanımlar mahfiline erişim sağlanmaktadır. Ana ibadet mekânından cam bir yüzey ile ayrılan son cemaat mahallinin doğu ve batı yönünde tek şerefeli ince iki minare yer almaktadır. Şadırvan caminin batı yönünde konumlandırılmıştır. Projede sekizgen bir üst örtü ve net geometri ile tasarlanan şadırvan, uygulamada caminin sahip olduğu net biçimsel çizgiye aykırı bir geometri sergileyecek şekilde biçimlendirilmiştir. Ana mekânın bir kubbe ile örtüldüğü, mihrap bölümünün giriş aksında kible yönünde dairesel bir formda çıkma şeklinde biçimlendiği ve yönelmeyi bu şekilde desteklediği görülmektedir. Plan şemasındaki net geometrik yaklaşım cephe düzenlemesine de yansımış, pencere açıklıklarında dikdörtgen biçimlenme ön plana çıkarılmıştır. Modern bir çizgiye sahip olan camide benimsenen üslubun izlerini iç mekânda da görmek mümkündür. Ahşap ve cam malzemenin çağdaş bir yorumla kullanıldığı iç mekânda, geniş cam yüzeyler ile doğal ışıktan faydalanılarak ferah ve mütevazı bir üslup sergilenmiştir (Tablo 6).

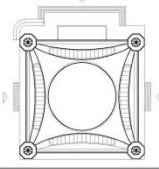
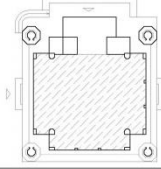
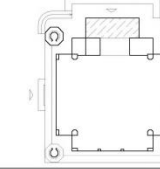
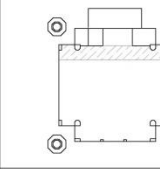
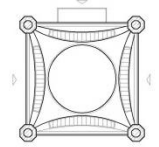
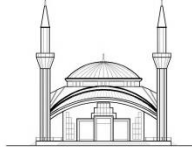

Tablo.6. Büsan Süleymaniye Camii analizler.

BÜSAN SÜLEYMANİYE CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ		DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN
			

Çelebi Camii

2016 yılında hizmete giren cami köşelerden L şeklinde boşaltılmış kare planlıdır. Kare plana eklenen dikdörtgen giriş holünden ayakkabılık mekânına geçilmektedir. Giriş holünden asansör ve merdiven aracılığıyla hanımlar mahfiline erişilmektedir. Ayakkabılık mekânından sonra basık kubbe ile örtülü cami ana mekânına erişilmektedir. Camide son cemaat mahalli yer almamaktadır. Cami ana mekân üst örtü basık kubbesi, köşe noktalarda yer alan kolonlar tarafından taşınmakta, kubbe kasnağa oturmakta, ana mekânla bütünleşen yan mekânlardan gelen kubbe örtüsü kasnağı taşıyan basık kemere oturmaktadır. Caminin dört köşesinde camiden bağımsız tek şerefeli minare yer almaktadır. Abdest alma mekânları, lavabolar ve tuvaletler bodrum katta yer almıştır. Cephede yalın biçimlenme tercih edilmiş, geometrik desenler şeffaf yüzeylerde ve bahçe duvarı ferforjelerinde düşünülmüştür. İç mekânda geometrik desenler, kubbe geçişlerinde bezemeler ve hat yer almıştır. Minber ve mihrap silmeli, geometrik ve bitkisel motifli olarak mermerden yapılmıştır. Kubbe de yer alan şeffaf yüzey ışığın iç mekândaki etkisini arttırmıştır (Tablo 7).

Tablo.7. Çelebi Camii analizler.

ÇELEBİ CAMİİ			
GENEL KURGU GİRİŞ(LER)	ANA MEKAN	YAN MEKAN(LAR)	HANIMLAR MAHFİLİ
			
MİNARE CAMİ İLİŞKİSİ	DIŞTAN GÖRÜNÜM	İÇ MEKAN	
			

5. Değerlendirme ve Sonuç

İslâm dininde cami mimarisi için bir tipoloji ve biçimlenme öngörülmemiş olsa da toplumlara göre farklılaşan mimari kültürün çeşitliliği ile birlikte cami mimarisinde minare, minber, mihrap gibi unsurlar yüzyıllardır var olmuştur. Bununla birlikte önceleri mihrabı desteklemek amaçlı üst örtüde karşımıza çıkan kubbe, Sinan'ın tek kubbe altında mekân birliğini sağlama hedefine ulaşmasıyla adeta Osmanlı'nın mirası olmuştur. Halen benzerlerinin ve tekrarlarının yapılma çabası mimarlık alanının sorununu oluştursa da mimarların özgün olanı arama çabası, yeterli olmasa da mevcuttur.

Konya da cami mimarlığı bu anlamda değerlendirildiğinde cephe niteliği ve biçimlenme yönünden gelenekselden farklılık gösteren örneklerin nicel olarak fazla olmadığı aşikârdır. Genelde büyük ölçekli yeni camilerin benzer ve tekrar ağırlıklı olduğu, ana kubbe, yan mekânlarda kubbe ve minare(ler) unsurlarından vazgeçmeyen ve iç mekânda da geleneksel olana öykünen uygulamaların ağırlıkta olduğu söylenebilmektedir.

Bu çalışmada sınırlı sayıda incelenen örnekler değerlendirildiğinde ise plan düzleminde farklılık gösteren bir mimari yorum bulunmadığı genel olarak söylenebilse de Sekine Sultan Camii'nin dikdörtgen plan şemasıyla farklılaştığı, kubbe kaygısı olmadan düz bir üst örtü ile yetinildiği, minarenin sembolik olarak genel biçimlenmeyle uyumlu bağımsız ve tek olarak yer aldığı, iç mekânda mihrap ve minberin yalın bir konseptle düşünüldüğü ve iç mekân süslemelerinde de sadeliğin benimsenerek esas amacın işlevsellik olduğu söylenebilmektedir. Çelebi Camii'nin üst örtüsünde kubbenin farklı bir yorumu karşımıza çıkmakta, merkezi plan şeması kasnak dışında kubbe yüzeyinde yer alan şeffaf yüzeylerle farklılık kazanmaktadır. Çelebi Camii'nin yalın cephe

karakteri modern çizgileri yansıtmaktadır. 15 Temmuz Şehitler Camii'nin planı kompakt, yoğun bir anlayışla ele alınmış, yapının plan düzleminde işlevsel yüklerinin (ıslak hacimler, merdivenler) büyüklüğü arttırması çatı üst örtüsünün de yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Şehitler Camii'nde minare sembolik olarak vardır ama kendini de çok hissettirmez.

Diğer camilerde ise plan kurgusunda ana mekân için daha çok kare ve türevleri benimsenmiş, merkezilik esas alınmıştır. Toki Camii'nde üst örtüde külah benimsenmiş ancak bir araya gelişleri, yan mekânlardaki külah sıralamaları öykünülerek tasarlanan diğer camilerle benzerlikler göstermektedir. Toki Camii'nde tek fark kubbe yerine prizmatik külah biçiminin benimsenmiş olmasıdır. Minare Sekine Hatun Camii, 15 Temmuz Şehitler Camii dışındaki örneklerde en az iki adet ve şerefeli olarak yapılmıştır. Dört minare Çelebi Camii'nde bulunmaktadır. Minare ve cami ana kütlelerin plandaki ilişkisi ve cephedeki yükseklikleri ise farklılıklar göstermektedir. İç mekânda mihrap ve minber her camide bulunmaktadır. Ancak mihrabın ve minberin biçimsel olarak Sekine Sultan Camii dışında Süleymaniye, Toki ve 15 Temmuz Şehitler Camii'nde yalın yorumlandığı görülmektedir. Diğer camilerde yüzey süslemeleri ile birlikte mihrap ve minberin de detaylandırıldığı, klasik bir biçimlenme ile mekân içinde var olduğu söylenebilmektedir (Tablo 8).

Konya kentinde klâsik kubbeli camilere doğrudan benzetilerek ya da öykünülerek yapılan camiler dışındaki örnekler elbette çalışmada ele alınanla sınırlı değildir. Ancak farklı olduğu düşünülen az sayıdaki camilerde bile klasik unsurların yer aldığı, süsleme ve biçimlenmelerin detayda var olduğu tespiti yapılırsa tasarımcıların bilemediğimiz, tanımlayamadığımız nedenlerden dolayı “özgün olana ulaşma” konusunda bir tutukluk yaşadıkları kanaatimizce söylenebilmektedir. Cami mimarisinde zihinlere asırlardır kodlanmış olanın dışında farklı biçimlenmelerin belki de reddi bunun asıl sebebidir. Her tasarım ürünü emek yoğun bir sürecin sonucu olduğundan saygımız zorunluluktur. Fakat “nasıl bir cami?” sorusunun cevabı elbette ki tekrar ve taklit olmamalıdır. Detayda bile olsa özgün olanı aramak, farklı yorumlamak tasarımın niteliğine katkı sağlayacak bir değerdir. Değerler, değerlerin/niteliğin artmasını sağlayacaktır.

Tablo 8. İncelenen örneklerin biçimsel analizi.

GENEL KURGU GİRİŞLERİ	SEKİNE HATUN CAMII	ALEMDAR SULTAN CAMII	TOKİ CAMII	BOYUK HİZMET CAMII	SÜLEYMANİYE CAMII	15 TEMMUZ ŞİHTLER CAMII	ÇELEBİ CAMII
ANA MEKAN							
YAN MEKAN(LAR)							
HANILAR MAHFILI							
MINARE CAMİLİ İLİŞKİSİ							

6. Kaynaklar

- ANONİM, 2010, “Konya İl Merkezi Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri”, Konya Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı, İmar Planlama Şube Müdürlüğü.
- CEBECİ, N., 2012, “Din ve Mimarlık Üzerine Söylesiler” Mimarizm Mimarlık ve Tasarım Yayın Platformu.
<http://www.mimarizm.com/kentintozu/Makale.aspx?id=392&sid=387>
- ÇAM, N., 1996, “Dini ve Siyasi Düşüncenin İslâm Mimarisine Yansıması”, Sempozyum: İdeoloji Erk ve Mimarlık, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir. 11-13Nisan 1996, s:58-66
- ÇELİK, ŞAHİN, E., 2013, “Çağdaş Cami Tasarımlarına Yönelik Kullanıcı Algısı”, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- KARAMAN, H., Bardakoğlu, A., Apaydın, Y., 1998, “İlmihal 1 İman ve İbadetler”, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 219-222.
- KARPUZ, H., 1998, “Konya'nın Selçuklu Devri Yapıları”, Gönüllerin Başkenti Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayını, s:26-41
- KUBAN, D., 2012, “Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler”, 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, s:25-28. (Davetli konuşmacı)
- OLGUN, Tahir-ül Mevlevi, 1963, “Müslümanlıkta İbadet Tarihi”, Bilmen Basımevi
- ÖKTEN, S., 2012, “Cami Üzerine Güncel Düşünceler”, Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler, 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, s:143-148
- RASDI, M. T. M., 2014, “Rethinking the Mosque in the Modern Muslim Society”, Institut Terjemahan&Buku Malaysia Berhad, s:72-73
- SAATÇI, S., 2012, “Camiler Her Dönemde Çağdaş Yapı Niteliğini Korumalıdır”, Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler, 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, s:149-152.
- SALİMİ, A., 2013, “İslâm Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimarisi Sorunsalı”, Yakındoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- SÖZERİ, Z., 2012, “İbadet Mekanına Yolculuk ve Cennet Metaforunun Cami Tasarımına Etkisi”, Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler, 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu, s:195-202.
- TAPUR, T. 2009, “Konya İlinde Kültür ve İnanç Turizmi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:2 / 9, sf:473-492
- UĞURLUEL, T., 2015, “Mekanlar ve Olaylarıyla Hz. Muhammed'in Hayatı”, Mekke – Medine, Timaş Yayınları.